

Kršćanstvo se, dakle, može realizirati samo u društvu — obavezom ljubavi i dužnostima pravde — gdje svaki čovjek postaje drugom čovjeku Krist. Teološki komunitarizam ljubavi ne suprotstavlja se sociološkom bratstvu pravde. Oni traže jedan drugoga u svakom čovjeku i u svakom društvu. Ako se kršćanstvo bude pokazivalo suvremenom čovjeku kao poruka Kristove ljubavi i pravde, ono može postati danas veliki poticaj bratstva na jednom planetu gdje podijeljenost kida žive veze srodstva ljudskosti i gdje se pomračuje san o našem iskonskom i budućem zajedništvu.

Jakov Jukić

APSURD I NADA ALBERTA CAMUSA

OSVAJANJE SMISLA NAD BESMISLOM

Nasljednik i sunarodnjak Descartesa, Camus započinje metodski svoj posao. On najprije ispituje određene konkretne podatke i dolazi do negacije. Praktična strana života s najizrazitijim biljegom, sa smrću, jače je utjecala na Camusa nego svi drugi umski razlozi. Tragika, rekli smo već u početku, ostavlja dublje tragove u čovjekovoj duši nego svi drugi osjećaji. Nepremostivi bedem smrti, neproziran pred Camusevim očima, ubrzo je uputio Camusa prema apsurdu. »Postoji samo jedan ozbiljan problem«, prihvaća on odmah: »samoubojstvo.«³² Sve ono što umire nema nikakva smisla, kaže on. Zatim logično zaključuje: ništa nema smisla, jer je sve osuđeno na propast. Na čitavu stupniju negacije Camus se vrti oko tih misli. U općem bježanju od osmišljenosti i razloživosti *Kaligula* i *Stranac* niječu svaku vrijednost svijetu i životu. Camus, međutim, ne ostaje samo na ovome. On se upušta, posebno u *Mitu*, u filozofska tumačenja i polemiziranja sa suprotnim gledištima. Zakoni apsurdne misli treba da postanu zakoni života. Na pomoć je pokolj i samoubojstvo. Život je to nesnošljiviji što upravo čini da apsurd živi.³³ Camusev analitički osvrt, tj. rušenje vrednota i srljanje u vode besmisla, kadar je podnijeti i u određenoj mjeri izdržati napade temeljite kritike. Pa ipak sa svim svojim izlaganjem i, rekli bismo, uvjerenjem Camus daje naslutiti da on ide naprijed, da je sve to što pričaju njegovi junaci i *Mit* samo dio jednog iskustva, zaključak jedne logike koja nije analizirala sve premise. To je zapravo početni stadij koji je spontano

sličnih problema. Trebalo bi, dalje, uvrstiti prikaz razvoja crkvenog učenja o socijalnim i ekonomskim pitanjima; oslobođeno od tomizma — koji u teologiji nešto znači, u filozofiji je prijeoran, a u društvenim naukama se pokazuje kao pravi anahronizam — ovo se učenje, inspirirano Biblijom i patristikom, otvara jednom širokom kršćanskom komunitarizmu koji svojim moralnim idejama postaje blizak željama i potrebama današnjeg svijeta. Na kraju, ne bi trebalo izostaviti učenje najnovije teologije tzv. antropološke inspiracije koja u čovjeku vidi glavni predmet teološke preokupacije. Dietrich Bonhoeffer smatra da biti autentični kršćanin znači »biti-čovjek -za-druga« i da se sve kršćanstvo iscrpljuje u bližnjemu, dok Harvey Cox piše kako Bog ne traži da se čovjek zanima za Njega, nego da se zanima za druge ljude. Slično i Robinson.

³² *Le mythe de Sisyphe*, s. 99.

³³ Navedeno djelo, s. 138.

nikao iz životne zbilje, dio je te zbilje, ali nije konačni meritorni sud o čovjeku i njegovu životu. Stoga se Camus ne zaustavlja na ovome stadiju. On ide dalje. Apsurd mu je samo polazna točka u daljnjem istraživanju. Zato već u *Mitu o Sizifu* on otklanja samoubojstvo i istodobno priznaje da se sve ne može svesti na negaciju i apsurd. »Pitanje je samo da spoznamo kako ćemo od tamo izaći«,³⁴ izjavljuje Camus na najmračnijim stranicama apsurd. Ovdje se očito vidi Camuseva granična linija između apsurda i nade, osjeća se njegova duboka težnja da »nadiđe« apsurd i »pronade« smisao. Kontrasti Camuseve misli, lice i naličje njegove neapostrofirane dvostruke istine izbijaju tako i na stupnju negacije i pojavljuju se u samoj teoriji apsurd. Camus traži razložitost, naslućuje smisao; ali još uvijek smo na stupnju negacije gdje se ne vidi taj smisao. U *Mitu o Sizifu* on nastoji otvoreno dokazati da se ne može nadići »razvod« i »neprijateljstvo« između čovjeka i svijeta, pa ipak i tu priznaje da je samo jedan posao koristan: onaj koji bi združio čovjeka i zemlju. Oni se nipošto ne mogu združiti, misli Camus, ali ipak dodaje: treba raditi »kao da« je moguće. Poslije će i on sam priznati da je bio previše pesimist.

Nije li, dakle, Mit sa svojom teorijom i Stranac sa svojim apsurdom samo prividnost, naličje Camuseve misli, jedna strana medalje pri apsurdnom tretiranju svijeta? Rano je još na ovo odgovoriti. Gledamo li ovo pitanje samo s pozicija negativnog stadija, moramo zaključiti da je apsurd stvarnost u Camusevim očima; dakle, lice, a ne naličje; promatramo li ga u sklopu čitava opusa, Camus nam neće zamjeriti, krstimo li ga samo naličjem, jednom stranom medalje.

Ovaj naoko začarani krug Camuseve misli odraz je dvostruke unutarnje borbe u duši samog autora. Apsurd, naizgled prisutan u svijetu, sukobljavao se s čvrstim zakonima unutarnje povezanosti svijeta; duboka, imanentna svijest razumnog bića nailazila je, opet, na sukobe s neshvatljivim zakonima i nedokučivom sudbinom svijeta i svemira. S druge pak strane, intimna nada »pjevača apsurd« razbijala se o bedem racionalnog u čovjeku, tonula je u bezdanu smrti, u svijesti koja shvaća svoj svršetak. Čitavo Camusevo djelo prožeto je tim trzajima. Strahovita težnja za srećom osjeća da nikada neće biti zasićena; duboka težnja za spoznajom uviđa da nikada neće spoznati. A one su obje, usprkos svemu, prisutne u čovjeku. Prisutne su i poslije lucidnog skoka u zagrljaj apsurd. Camus se stoga našao u procijepu: čemu dati više važnosti — ili opstojanju ovih težnja, njihovoj stvarnoj životnoj dimenziji, ili pak logičnoj spoznaji da su ove težnje potpuno iznevjerene? Bilo je to već Pascalovo pitanje: čemu dati prednost — umu ili srcu? I kao što je misaoni Camusev učitelj u svojim *Mislima*, spustivši sidro na oba kraja, davao u određenim granicama prednost srcu, Camus će isto tako, zašavši na oba područja, pokušati oba naglasiti. Dvostruka istina koju smo malo prije spomenuli pojavljuje se upravo pod ovim oblikom. Život ima svoje lice i naličje. Čovjek u odnosu prema svijetu spoznaje i poštuje tu činje-

³⁴ *Mythe de Sisyphe*, s. 121.

nicu. Dvostruko lice istine odražava se u Camusa više na psihološkom području, na području želje i spoznaje, nego na stvarnoj dvoličnosti istine. Čovjek nosi u sebi razdvojenost u težnji da spozna, a ne može spoznati, i u želji da doživi, a ne može doživjeti. Ovdje upravo, ikako ćemo poslije vidjeti ikad budemo govorili posebno o pojmu apsurdna, leži metafizička apsurdna. U toj metafizici, životnoj uvjetovanosti, u suprotnosti razumske težnje i apsurdne šutnje svemira, čini se da je Camusevo djelo dovoljno logično i povezano. Dok je apsurd ili, bolje, čitav stadij negacije jasan na svome području, apsurdna vizija čovjeka i svijeta, on u sklopu cjelokupnog djela održava samo jednu stranu Camuseve logike, tvrdnju da čovjek ne vidi nikakva smisla u svojoj unutarnjoj težnji da riješi zagonetku čovjeka i svemira. Dapače, Ratio negira sam sebe u spoznaji da ne može spoznati. Alko je to tako, što Camus smatra da jest, onda Ratio otkriva apsurd. Ta filozofska postavka koje se Camus čvrsto drži na stadiju negacije odražava temeljnu zasadu Camuseve misli. To je zapravo metafizička istina, sigurna postavka od koje Ratio ne može odstupiti. Camuseva je filozofija doista filozofija apsurdna. Međutim, Camus spoznaje i drugu stranu života. Život nije samo filozofija. Pristaša egzistencijalizma, Camus nije mogao ostati pri krutim metafizičkim načelima. Čovjek je cjelina u kojemu uz Ratio živi čitav jedan kompleks nagona i osjećaja. Život mora i na njih računati. Više pisac i pjesnik nego filozof, njih se ni Camus nije mogao odreći. Srce ima svojih razloga, govorio je jedan od Camusevih učitelja, kojih razum ne može dokučiti. Stoga, dok Ratio spoznajemo da se čovjek u ovome svijetu nalazi u stalnom suočenju s »apsurdnim zidovima«, u svemiru racionalne spoznaje da ne možemo spoznati, u sukobu sa sviješću i iracionalnim, pojavljuju se u čovjeku životni zakoni i duboke težnje koje žele razbiti apsurdne zidove. Prihvatiti u praksi apsurd i njegovu logiku, značilo bi očito doći u najapsurdniji sukob sa samim sobom.

Čovjek kojega je Camus pokušao riješiti nije jednoznačan. Nemoгуće ga je svesti na jedan zajednički nazivnik. On u sebi nosi suprotnost pitanja i odgovora. Njegove težnje i životni sukobi našli su svoje predstavnike i u Camusevim djelima. Logika Ratio i zakoni života sukobili su se u Camusevoj misli. Dok su *Kaligula* i *Stranac* izraziti i dosljedni zaključak Ratio, *Kuga* i *Pravednici* računaju na unutarnje težnje i moralne oznake ljudskog bića. Ljudski život i cjelovita ljudska narav koju je Camus ipak priznavao nisu mogli naći jedino rješenje u apsurd i njegovoj željeznoj logici. Camus koji je težio da spozna cjelovitu istinu i da riješi ljudsko biće nije mogao ostati samo na apsurdnoj eksplikaciji čovjeka i svijeta. Na apsurdno zaključivanje *Stranca* i krute teorije *Mita* do kojih nas vodi Ratio Camus nadovezuje novi sloj svoje misli o tumačenju društvenih moralnih zakona i ljudske sudbine. Dok je Ratio jedini mentor u Camusevoj drami apsurdnog poimanja svijeta, težnja za životom i etičke norme naravi i društva predvodnici su novih ideja na stadiju revolta. Bilo bi doduše pogrešno tvrditi da su na ovome stupnju Camusa vodili samo Pascalovi zakoni srca. Oni su bili samo podloga i potreba da se prijeđe jednom novom rezoniranjju, suprotnom od onog

Kaligulima i mitova, ne njegova metoda i zakoni. Camus je i ovdje, ikako smo vidjeli, vjeran svojim postavkama iz *Mita*. Samo životni procesi i unutarnji nagoni kao i vanjski zahtjevi društva došli su ovdje do svog izričaja. Oni su zapravo diktirali glavna pravila igre na ovome stadiju.

U suprotnosti logike apsurda i životne težnje za egzistencijom, u krutom stajalištu Prometejeve historijske mučnosti i grčevite borbe bića za svoju samostalnost i slobodu, Camus je osjetio potrebu za jednim novim djelom u kojemu je apsurd promijenio izgled, jer ga više ne gledamo očima Rattia već životnom potrebom ujednačenja gledišta i traženja »mjere«. Činjenica da je svijet apsurdan, spoznaje Camus, ne može izbrišati činjenicu da čovjek želi živjeti. Sizif, ma kolliko da je kažnjen, još uvijek voli više svoju kaznu nego svoju smrt. Ova će logika prevladati u novim djelima Alberta Camusa. U skladu s ovom logikom, što je drugo preostalo Camusu nego potražiti nove putove za smirenjem i izmirenjem čovjeka s čovjekom? U tome će se upravo očitovati moralni aspekt Camuseve misli. On će se sada suprotstaviti apsurdnoj logici, Prometejevoj sili i deifikaciji povijesti. Braneći život, on će postati poklonik Pravde. S njom će stupiti na pozornicu brojnih tragedija i pozvati je u pomoć da povрати zakon »mjere« i sigurnu normu u pokolebanu etiku suvremenog relativizma. Uza sve to on je imao djelomično pravo kad se bunio protiv naziva »moralist«. Njegov moral nije neka pozitivna strana ljudske prirode. Nije to ni nužna dimenzija ljudskog društva. To je jednostavno apsurdna nužda. Stanje u kojem se nalazi društvo nameće takav moral. Apsurd je odraz nužnog zla kojemu se čovjek mora suprotstaviti. Stoga, ako je moral metafizički nuždan, njega nameće apsurd.

Pri ovakvu gledanju na život i stanje stvari uopće, Camus stvara novu životnu filozofiju. Na istini *sve je apsurdno* Camus je izgradio čitav jedan sustav. Ovaj će sustav i dalje ostati životna nit i trajna podloga Camuseva djela. Međutim, samo djelo sada poprma novi aspekt u primjeni ove filozofije na život. Sizif je prerastao u Rieuxa. Neće li i ovdje doći do izražaja dvostruka istina? Samo prividno. Ovaj novi aspekt baca novu svjetlost na Camusevo djelo. Stara misao *Mita* nije pogodna za životnu filozofiju čovjeka kojemu je Camus posvetio svoj rad. Trebalo je stoga potražiti novu metodu i uputiti čovjeka u osvajanje smisla. Logika apsunda nije imala ni malo topline srca koje je potaklo Camusa na posao i neumorno kucalo za ljude. Ono što je našega pisca nosilo u mladosti i ponijelo ga opet kroz život — duboka ljubav prema svijetu i čovjeku — survival se u bezdanima apsunda. S tim se Camus, međutim, nije mogao pomiriti. On nije bio hladni filozof; on je prije svega bio pisac pun osjećaja i životnog elana. Ginuo je za smislom, čeznuo za žarištem ljubavi, izjaravao duboku nadu i u sebi nosio silnu vjeru u čovjeka i njegovu pobjedu. Zar da takav Camus ostane u ponorima apsunda? Uporan i do kraja tvrdoglav, on nije znao potpuno prekinuti sa Sizifovим nazorom; to će najbolje pokazati *Pad*. Međutim, on nije htio ni ostati pisac *Strančevih* vizija ni filozof *Mitovih* teorija. Jedan krivi korak, bježanje od vječnog osmišljavatelja svemira, odveo ga je

k apsurdnu. Taj pogrešni korak Camus neće nikada ispraviti. On će ostati prisutan u Camusevim zaključcima, ali *životna logika* Camuseva društvenog bića poći će drugim tijelkom.

Kad je Camus, dakle, vidio da logika apsurdna koja je vodila k nihilizmu i samoubojstvu ne odgovara čovjeku i njegovim bitnim aspiracijama, potražio je novu logiku koja će u skladu s bitnim težnjama ljudskoga bića segnuti za izgradnjom, a ne rušenjem. Na nešto pokolebanim temeljima apsurdna, on će potražiti humaniju soluciju starih mitova. Ne može se ići do kraja u hladnoj logici Kaligule, tvrdio je Camus u svojoj istoimenoj drami. Sada on još više odstupa od svojih prvotnih postavki, zaboravlja na *Mit o Sizifu* i hvata se Prometejeva posla; znatno ga mijenja i upriličuje humanim potrebama ljudskoga društva. Ovo je pozitivni stadij Camuseve misli. On će pronaći nove putove i otkriti da »duboka logika nije logika rušenja, nego logika izgradnje«³⁵ i osvajanja smisla u životu. Camus, opet, nije htio započeti »iznova«, a nije sve rušio. Na starijima temeljima *Mita* on gradi novu logiku života. Mjesto da se ruši i ubija, naglašava on sada, treba jednom zauvijek prestati s atentatima na ljudski život. Namjesto da tjeramo mak na konac s logikom apsurdna, zaključuje *Kuga*, kao što je radio *Mit*, segnimo svom silom za smislom u životu. Namjesto da negiramo život poput *Stranca* i *Kaligule* budimo spremni dati svoj život da bi naš brat-čovjek mogao sretnije živjeti, izjavljuju *Pravednici*. Da bismo oslobodili Sizifa njegove kazne i Prometeja njegovih okova, ne zamosimo se Sizifovima beznađem ni Prometejevim kultom ličnosti. Revoluciju pretvorimo u revolt, atentate u vječiti bunt protiv svakog nasilja i nepravde koja se nanosi čovjeku, poziva *Revoltirani čovjek*. Živimo jedni s drugima i jedni za druge. Ne sanjajmo samo o budućnosti, omogućimo čovjeku da on sada bude sretan. »Namjesto da ubijamo i umiremo u želji da postanemo biće koje nismo treba da živimo i da omogućimo da se živi kako bismo izgradili ono što jesno.«³⁶ S tim mislima Camus se odsada grčevito bori za postizanje smisla i poštovanje ljudskog života. Apsurdna logika promijenila se u novu logiku životne mudrosti i posegla za traženjem pravičnosti i mjere. Alko stoga treba uspoređivati paralele i tražiti granične uzlove između *Stranca* i *Kuge*, a s tim u vezi i evoluciju Camuseve misli, ne možemo se daleko od ovoga maknuti. Skok koji je sada Camus napravio nema drugih dimenzija osim već više puta naglašene od logike apsurdna do logike života; od Mersaultove osamljenosti i tjeskobe do Rieuxova jedinstva i solidarnosti. Je li u ovoj logici sva razlika između *Mita* i *Revoltiranog čovjeka*? Nećemo pogriješiti, odgovorimo li potvrdno. Međutim, nećemo s tim sve reći. Camus sigurno nije nikada pomišljao na ovako postavljeno pitanje. Za nj su *Stranac* i *Kuga*, odnosno *Mit* i *Revoltirani* jedna ista tema u dva različita izdanja. Prvo je filozofsko-misaone, a drugo etičko-praktične naravi. Naše je pitanje dobrim dijelom mimoišlo sadržajnu vrijednost ovih djela. Iako se nerijetko s ovakvim pitanjima prave paralele između negativnog i pozitivnog stadija

³⁵ *L'homme révolté*, s. 688.

³⁶ *L'homme révolté*, s. 653.

Camuseve misli, moramo naglasiti da su ona banalna i da ne računaju na bitne karakteristike ovih slojeva: na noetičko-ontološki karakter negacije, odnosno etičko-socijalni biljeg revolta. Filozof apsunda i moralist revolta, Camus otkriva svoju misao u dva izdanja. Dok je prvi stadij pretežno istraživanje čovjekova odnosa prema svijetu, ispitivanje naše sudbine i položaja u svemiru, drugi je u stvari pokušaj usklađivanja zajedničkog života, traženje načina da čovjek uoči i prihvati mjeru i pravdu. U prvom je došao do izražaja apsurd i odbojnost prema situaciji u kojoj se našao čovjek; u drugom je, uz revolt prema apsurdnom položaju čovjeka, Camus prihvatio suđeni položaj i trudio se da osvijesti čovjeka kako je njegova budućnost i sreća u međusobnoj suradnji, poštovanju pravde i solidarnosti. Apsurd je, dakle, prisutan u oba stadija, samo mu pisac drugačije prilazi. Uočivši ovu zajedničku podlogu Camuseve misli, možemo prihvatiti gornje pitanje i u tome smislu razumjeti naš odgovor. S tim u vezi moguće je govoriti koliko o povezanosti Camuseve misli, toliko i o njezinu evolutivnom razvoju. U tom pogledu neka nam posluže za usporedbu Mersault i Kaligula s jedne strane, a Rieux i Tarrou s druge. Njihov je osnovni filozofski nazor metafizički gotovo isti. Oni naime jednako gledaju apsundu u oči, shvaćaju težinu ljudskog položaja. Međutim, dok Kaligula i Stranac (Mersault) prihvaćaju apsurdno umovanje i na neki način, kako reče Camus, čine da apsurd živi — oni ga naime u skladu s logikom apsurda potenciraju te postaju oruđe u njegovim rukama — Rieux i Tarrou, naprotiv, ne prihvaćaju njegovu logiku, nego traže izlaz i način kako da mu se suprotstave i s novom životnom logikom osvajaju smisao nad besmisлом. Oni, dakle, priznaju da je pošast kuge neotklonjiva, — jer to je život, apsurdni položaj čovjeka — ali se upuštaju u nesmiljenu borbu, ne više protiv čovjeka složno s logikom apsurda, nego protiv apsurda složno s logikom najintimnijih aspiracija čovjekova bića.

Taj logični sukob Camusevih misli ostavio je na Camusevu djelu trajni biljeg evolutivnog razvoja; samo je djelo doista dobilo sasvim novu dimenziju. S pozicija apsurda Camus je prešao na pozicije društvenog idealizma u najhumanijem obliku. Ovdje, na ovoj graničnoj liniji između apsurda i nade, ocrtava se nanovo fizionomija Camuseve misli. Uza sve povezivanje i razloge jedinstvene temeljne baze, tj. apsurdnog poimanja svijeta, Camus nam se čini dvoznačan. Njegovo lice i naličje kao da ne otkriva samo dvije strane jedne te iste misli, nego suprotne aspekte jedne filozofije. Camus je znao za svoje smione skokove i sukobe starih i novih ideja. On ih je nastojao i povezati i logično protumačiti; nije se to uvijek dalo. Sklon sam vidjeti jedinstvenu cjelinu u Camusevu djelu, ali ne mogu prešutjeti evolutivni tok misli i skretanja s početne linije Sizifove teorije apsurda. Potrebno je nanovo naglasiti da suprotnosti koje kritičarima padaju u oči u Camusevim očima nisu bile tako krute. Pred njim su se stalno ukazivali svijetlo i tama, lice i naličje života. Uza sve to evolucija misli u Camusevu nedovršenom djelu očito je prisutna. Možda ne toliko u cjelovitom opusu koliko u odnosu jednog stadija na drugi, alko ih gledamo neovisno u njihovoj zatvoreno-

sti i samostalnoj obradbi. U cjelovitom djelu ostaje temelj filozofija apsurdna, ona se provlači, očito, kroz sve oblike Camuseve misli; u pojedinačnim djelima, međutim, ova filozofija poprima dvostruki izgled ili, bolje, naš pisac na različitim stadijima različito prilazi stvarnosti u kojoj se čovjek nalazi. Dok jednom prihvaća logiku apsurdna, drugi put je potpuno odbija i traži načina da joj se suprotstavi. Ovdje je upravo granična paralela Camusevih misli. Dok je, na primjer, stadij negacije prihvatio rezoniranje vidovitih junaka opijenih apsurdnom negacijom svega, pozitivni stadij, ne nižejući tešku istinu o ljudskom položaju, odbio je apsurdno umovanje i potražio rješenje u životnoj solidarnosti i neumornoj borbi protiv ovakva stanja stvari. Apsurd je ovdje naglasio novu misao: da se samo boreći protiv njega osvaja smisao u životu.

Nama je već jasno obrazloženje Camuseva skoka iz apsurdna u revolt. Naš autor vidi nužnost i opravdanost toga skoka u ljudskoj privrženosti životu. Čovjek želi živjeti. Njegova strast za životom »jača je nego sve bijede« ovoga svijeta. Težnja za životom i srećom, makar sve to bila životna varka, ne može nam dopustiti da se pomirimo s apsurdnim rezoniranjem *Kaligule*. Apsurd zapravo nema smisla, kazao je Camus još u *Mitu o Sizifu*, alko se s njim pomirimo. Borba protiv apsurdna u skladu je s našim nagonom za životom i s osnovnim težnjama našega bića. Nema, dakle, razloga da na nj pristanemo; treba mu se suprotstaviti. I sasvim opravdano Camus mu se na pozitivnom stadiju suprotstavio.

Kuga je jedno od onih djela koja su se otvoreno suprotstavila logici apsurdna. Ona je s idejnog gledišta sinteza Camuseve misli. U njoj se naime vidi apsurdna vizija svijeta i izražita težnja čovjeka da umanjí posljedice stanja u kojemu se našao. Pisana ratnih i poratnih godina, tiskana 1947, *Kuga* stoji vremenski kao spojница stadija negacije i novog pozitivnog stupnja kojemu i ona pripada.

Oklo *Kuge*, *Pravednika* i *Revoltiranog čovjeka*, koji u tri literarne vrste predstavljaju Camusevu misao na stupnju pozitivnog prilaznja životu, niže se još nekoliko djela koja idejno i vremenski pripadaju istome sloju. Možda bismo, malo općenitije, mogli kazati da su prema ovome stupnju orijentirana sva djela napisana poslije rata. Zadnjih godina života, već nam je poznato, Camus je započeo jedan novi sloj oklo ljubavi. Inače sve drugo što je u posljednjih petnaestak godina napisao, alko izuzmemo *Pad*, od *Kuge* do *Govora iz Švedske*, kreće se oklo pozitivnog stupnja. Iako se i u ovim djelima pojavljuje ono što smo istakli na početku, lice i naličje, svjetlo i tama, ova se djela u cjelini razlikuju od djela sa stupnja negacije kao što su *Kaligula*, *Mit o Sizifu* i *Stranac*. Osvrnut ćemo se na ovaj posljednji stadij ukratko kroz *Kugu*, *Pravednike* i *Revoltiranog čovjeka*. Roman, esej i drama, to je bila Camuseva metoda, sa tri različita stanovišta obrađuju istu misao i na sebi odražavaju čitavu tematiku jednog razdoblja.

Odbacivši, ikako smo već vidjeli, iz ljubavi prema životu, krutu logiku rimskog imperatora, apsurdno umovanje kažnjelog Sizona i lucidnu vidovitost Stranca, Camus iz istih razloga pristupa pozitivnom stupnju svoje misli. Dok je na negativnom stadiju prva evidentnost bio apsurd,

na pozitivnom će, s motom *Ja se bunim, dakle mi jesmo*, taj položaj zauzeti solidarnost. No, kako je život i položaj čovjeka u sebi apsurdan, da bi povezao oba stupnja, Camus osjeća potrebu da budemo neprestano na oprezu protiv svih vrsta »kužnih« infekcija. U tom smislu, na ovom stadiju, prva evidentnost postaje revolt, borba i oprez, otpor protiv svega što prijeti čovjeku i njegovu životu. Svaki je čovjek vnijedan života i svaki je život nepovrediv. U tom smislu Camus djeluje na ovome stadiju. Dok *Revoltirani čovjek*, npr., nastoji teoretski opravdati ideju revolta i njezine granice, *Kuga* je bliže praksi. Ona pokazuje kako se treba suprotstaviti apsurdnoj viziji svijeta i graditi bolje društvo. Iako su ova dva djela ponešto idejno različita, njihovo je područje zajedničko ukoliko i *Kuga* i *Revoltirani čovjek* daju teoretske postavke i praktične upute za humanističke osnove društvenog života. *Kuga* se dobrim dijelom odvija na stanim temeljima apsurdne vizije svijeta s primjenom nove metode društvene solidarnosti. *Revoltirani čovjek* nanovo se vraća na apsurd i samoubojstvo, o čemu je raspravljao *Mit*, zatim prelazi na analizu povijesti gdje otkriva metafizički i historijski revolt. Glavna misao koja mu se nameće sada je misao socijalnog bića: on govori u ime čovjeka uopće, on nije sam. Teoriju *Revoltiranog čovjeka*, raskomadano u brojnim analizama, *Kuga* je praktično ostvarila zanemarujući filozofiranje i teorije. *Pravednici*, naprotiv, nanovo se upuštaju u preispitivanje primjene pravičnosti i makijavellističkih principa. Ova tri djela, dakle, teoretski i praktično uokviruju pozitivni stadij i daju novi pečat Camusevoj misli. Veliki francuski moralisti dobili su u ovim djelima ozbiljna takmaca. Camus pokušava ne samo analizirati i opisati društvo i društvene prilike svoga vremena nego postaje arbitar koji sudi i osuđuje, mentor koji ispravlja i docira. Treba mu nanovo priznati da nije bio daleko od istine kad se okomio na svoje vrijeme i predbacio mu teror i nepravdu. U ovo moderno doba koje olako brani sve što mu se sviđa i koje ima gotovo opravdanje za svaki svoj čin, Camus je ustao u obranu čovjeka te je sa svojom tvrdokornom upornošću branio moralni princip pravičnosti.

Ovaj novi aspekt Camuseva djela predstavlja stožernu misao revolta i bitni doprinos »filozofa apsurdna« suvremenoj humanističkoj misli. S ovim se Camus suprotstavio i svome prvom stadiju, *Mitu* i *Strancu*, otkrio je *Kaliguli* nove vidilke i dao nove dimenzije svome djelu. Na postavljene premise u *Mitu* o *Sizifu* *Revoltirani* će negativno odgovoriti. On će potražiti svoje rješenje. »Posljednji zaključak apsurdnog umovanja«, kaže sada Camus, »doista je odbijanje samoubojstva i prihvatanje beznaalnog suočenja između ljudskog pitanja i šutnje svijeta.«³⁷ »Logično ubojstvo bilo bi najnelogičnije«, a samoubojstvo »bi bilo bijeg ili izdaja«. Nasuprot očitoj maniji *Kaligule* i mračnom umovanju *Mita* o vrijednosti ljudskog života, *Revoltirani* ustaje u njegovu obranu.

Zaključujući Camusevu misao, pokušajmo je još jednom pogledati u njezinu cjelovitom obliku. Za to će nam najbolje poslužiti *Kuga*. Iako je ona samo jedan isječak Camuseva djela, jedna stepenica na stupnju

³⁷ *L'homme révolté*, s. 415—416.

revolta, u njoj se ipak da naslutiti sinteza njegove misli. Camus ju je, bez sumnje, zamišljao spojnicom između negacije i konačnog zaključka. Kako, međutim, zaključak nije donesen (znamo zašto), to ona odražava najautentičniji oblik Camuseva nazora i njegova moralno-humanog pogleda na budućnost čovjeka i njegove sudbine. *Kuga* je Camuseva poruka, izričito upozorenje čovjeku da se ne prepusti iluzijama i očekuje spasenje sa strane — ni od Providnosti ni od ideologija. Poruka *Kuge* je poruka njezina glavnog junaka Rieuxa: *zajedno smo da je snosimo i da se protiv nje borimo*.³⁸ To je upravo sinteza Camuseve misli. *Kuga* je dovoljno ilustrirana. Ona je dio apsurdna i revolta. Drugi naziv za apsurd, ali ne više za onaj prvotni apsurd iz *Mita*, jer je puna revolta, *Kuga* je prvi stupanj sinteze, temelj onoga što je Camus mislio iznijeti na trećem stupnju svoje misli. Svjetlo i tama, ono najbolje i najgore što ima u životu, suprotnost Camuseve misli, sve je to došlo do izražaja u ovoj kronici. Fabula je poznata: strahovita epidemija kuge zavlada je u Oranu. Ljudi su preneraženi. Doktor Rieux uviđa svu težinu položaja i on, koji smatra da čovjek može ostvariti svoj smisao samo u savjesnom vršenju svoga zvanja, u pomaganju brata-čovjeka, u borbi protiv »kuge«, prvi prihvaća tu borbu. Njemu se pridružuje još nekoliko dobrovoljaca koji shvaćaju da se to strahovito zlo može suzbiti samo zajedničkim silama. *Kuga* je napokon zaustavljena. Rieux i njegova družina, međutim, nisu uvjereni u pobjedu. Dapače, oni znaju da je »nemoguće uništiti kužni bacil«. I borba neće nikada prestati. Ne bori li se čovjek stalno protiv »kuge«, ona će jednog dana ponovno izbiti i harati nesmiljeno svijetom kao što je to činila u Oranu, zaključuje Tarrou.

Ova fabula kao i čitava kronika *Kuge* samo je zgodan okvir Camuseva životnog nazora. Njegove su misli u *Kugi* i previše prozirne. Camus nas sam uvjerava da se ne radi ni o kakvoj stvarnoj kužnoj bolesti. Radi se, kaže on, o čovjeku i njegovu položaju. *Kuga* je stari apsurd, stanje u kome se nalazi čovjek; »život«, zaključuje Tarrou. To je, dakle, Sizifov besmisao, stvarnost onakva kakva je. Ljudi nisu svjesni te stvarnosti. O tome su nam govorili i *Stranac* i *Kaligula*. Zato ih ona još teže pogađa. Stoga doktor Rieux (Camus) otvara ljudima oči; otkriva kugu i njezin neuništivi bacil; teški položaj čovjeka i njegovu nemoć. *Kuga*, dakle, dobrim dijelom dovle prihvaća rezoniranje *Stranca* i *Mita*. Apsurd je samo promijenio ime, postao je još zarazniji, kuga, i nametnuo se ponovno. On je sada »svemir« Camusevih lucidnih junaka i običnog malog čovjeka. Camus, međutim, ovdje nastupa u novom licu i naličju. Bitno je izmijenio ulogu čovjeka u ovom »nepodnosivom« svijetu. Čovjek nije više *Stranac* na zemlji, nije ni Sizif ni *Kaligula*. *Camus mu je dao jedan smisao u borbi za bolji život*. Ni sam filozof apsurdna nije više Mefistofeles dijaboličkih kontroverzija, niti čak Faust nemirne misli, razapet između svoje »unutarnje žudnje« za spoznajom i krhkosti svoga znanja; on je sada samo praktičar, prvi borac u sukobu s kugom, Rieux, mesija i prorok zemaljskog evanđelja. Humanistička svetost, soli-

³⁸ *La peste*, s. 1396.

darnost i ljubav, stid zbog egoizma, uz strahovite žrtve, trud i napor bez očekivanja nagrade — novi su elementi Camuseve moralke. Poput *Države* Platonove i *Utopije* Moreove, *Kuga*, uza sav svoj pesimizam s obzirom na čovjeka i njegov položaj, sanja o idealnom društvu, o visokoj svijesti »apsurdnog čovjeka« i njegovoj beskompromisnoj borbi protiv svakog oblika apsurdne stvarnosti u žudnji za boljim životom. Ovdje se najbolje očituje Camuseva autentična misao, njegov apsurd i nada.

Sada nam je dovoljno jasna koncepcija Camuseva djela. Čovjek se nalazi, tvrdi on, u besmislenom, »kružnom« svemiru. Nemoguće je izmijeniti stanje stvari. Samoubojstvo je jedino rješenje. Narav ga, međutim, ne prihvaća. Život, očito, ima svoje zakone i težnje koji nam daju mogućnost da se borimo za smisao. Ne možemo stoga ostati Stranci niti prihvatiti logiku Kaligule. Ne očekujući pomoć ni od neba ni od Providnosti ne preostaje nam drugo već suočenje s apsurdom, s kugom, padom, nesporazumom i zajednička borba, bez obzira, kaže Rieux, na profesiju i ideologiju,³⁹ protiv tih zajedničkih zala. Vjeran svojoj početnoj misli, Camus ističe da ne možemo računati na konačnu pobjedu. Već je *Kaliguli* bilo jasno da je nemoguće izmijeniti ljudski položaj. Nije li Malraux davno otkrio ovu istinu Camusu? Naš pisac je, dakle, ostao vjeran svojoj staroj ideji o sudbini Sizifa, ali pod utjecajem stvarnosti, i dobrim djelom *Evangelja*, nije mogao nastaviti do kraja. Njegova najranija misao, ona iz *Svadbâ*, da je svijet lijep i da »izvan njega nema spasenja«⁴⁰ nije mogla podnijeti apsurdnu teoriju *Mita*. Trebalo je pronaći izlaz i povratiti svijetu njegov čar i životu njegovu vrijednost. Izravno ili neizravno Camus je itako u svom najzrelijem stadiju poprimio nešto što je zajedničko kršćanskom svijetu. Ne može se naime prešutjeti bliski dodir »svetosti bez Boga« s humanim stanovištem *Evangelja*. I opća današnja misao angažiranosti bila je poticaj Camusu da s pozicija apsurdna prijede na područje životne zainteresiranosti. Ovo ništa ne umanjuje vrijednost Camusevih zaključaka, jer je i u ovome Camus pošao svojim putem i povezoao svoje djelo. Valja, konačno, istaknuti da je Camus bio veoma konkretan i jasan. »Svi mi u sebi nosimo«, kaže poklonik pravde, »svoje mane, svoja zlodjela i svoje rušilačke sklonosti. Nije naša dužnost da ih raspustimo širom svijeta, nego da ih nadvladamo u sebi i u drugima.«⁴¹

Svršetak

Drago Šimundža

³⁹ *La peste*, s. 1396.

⁴⁰ *Noces*, s. 87.

⁴¹ *L'homme révolté*, s. 704.